Sipos Lajos

„tövisek közt mi is élünk"
(Balla D. Károly)

Kárpátalja történeti, etnikai és történeti-irodalmi históriájából

Kárpátalja, amiről a nem itt élő magyar anyanyelvűek talán a legkevesebbet tudják a trianoni diktátummal más országok fennhatósága alá jutott országrészeink közül, a magyar nemzet tagjai számára mindenekelőtt *történelmi emlékek* hordozója. Itt van a Vereckei-szoros (inkább Vereckei-hágó), ahol – a közhagyomány szerint – 896 körül a honfoglaló magyar törzsek beléptek a Kárpát-medence területére, megpihentek a Latorca folyó völgyében, majd elindultak a medence belseje felé. Nem valószínű, hogy a hágó bejáratánál „vendégszerető" népek fogadták őket, amint Benedek Elek és Jókai Mór vélte.[1] Az még kevésbé, hogy az itt lakók hódolatát kellett volna fogadniuk, ahogyan Munkácsi Mihály *Honfoglalás* című festménye sugallja. Ez „a hazák közé ijesztett ölelésnyi föld", amint Balla D. Károly írta 1988-ban *tövisek közt* című versében, ez az „irdatlan / hegyek közé szorított katlan", ahogyan

---

[1] „A vereckei-szoroson 895 végén kelnek át a honfoglaló magyarok, ezen szoroson vezeti népét Árpád a Felső-Tisza vidékére. Csekély számú szláv népet találnak itt, s a honfoglalás könnyű szerrel kezdődik: a szláv nép meghódol Árpádnak, s ez a meghódolt nép segítségére van a hódítás további munkájában, a távolabb eső vidékek viszonyainak ismeretével. […] a viszálykodó bolgár törzseket egymásután veri le. Nevezetesebb harcok nélkül haladnak a Duna–Tisza közére, a Maroshoz, s meghódítják a mai magyar föld e részét egész Orsováig, tehát az Al-Dunáig." (BENEDEK Elek, *Magyarok története*, Bukarest, Transil Rt, 1992, 20–21; első kiadás: 1925, Cluj–Kolozsvár)

„Apja, Almus [Álmos] csak e hon határáig vezette népét, a megszerzés nagy műve fia számára maradt fenn. A vezéréhez hű magyar nép pajzsára emelte Árpádot s ekkor kölcsönösen hűséget esküdtek egymásnak a nép a fejedelemnek, a fejedelem a népnek.[…]

[Árpád] megvonult eleinte békességben azon a kis földrészeken, mi a Tisza és Sajó között van, mit szomszédai önkényt engedtek át a békében szelíd, barátságos népnek s titkon fékezve tartogatá nem ismertetett hatalmát, míg az európai fejedelmek valamelyike szomszédjaival harcba keveredve őt segélyül hívandja s jogot szerez azokat legyőzni.

[Árpád] midőn legyőzte [ellenségeit] nem irtá ki a férfiakat, hanem barátaivá tevé, ha előzte fejedelmeiket, a népeket nem tette rabokká, hanem alkotmányos jogkörébe vonta […]" (JÓKAI Mór, *Magyar nemzet története*, Bp., Franklin Társulat, 1884, 36-39.)

A honfoglalás mai tudásunk szerint sem így, sem úgy nem történt. A Kárpát-medencében a 6–9. században avarok uralták a területet. A 7. század végén bolgárok, a 9. században a Dunántúlon előbb a frankok, aztán a morvák kezében volt a hatalom. A 6–7. századtól Erdélyben és Partiumban szláv népcsoportok is voltak. A terület, a népesség, az államok (állam-kezdemények) históriáját tovább bonyolítja a kereszténység jelenléte a Kárpát-medencében az 5–8. század között .Vö. SZENTPÉTERI József, *Avarok a Kárpát-medencében*, BÁCSATYAI Dániel, *A kereszténység a Kárpát-medencében*, TAKÁCS Miklós, *Szlávok a Kárpát-medence déli, központi és keleti részén= Honfoglalás és megtelepedés,* szerk. SUDÁR Balázs, PETKES Zsolt, Bp., Helikon Kiadó, 2016, 19–23., 27–33, 66–70.

Kovács Vilmos *Verecke* című versében olvasható, igazában az Ázsiából Európába tartó népcsoportok átvonuló területe volt. Erre jöttek a 9. század előtt a pannonok, a hunok, a markomanok, a germánok, a gepidák. A magyar törzs-szövetség, ellentétben a millennium környékén szavakba foglalt, ünnepélyesnek gondolt, egyszeri honfoglalás (honszerzés, honalapítás) helyett már 896-ot megelőző években is ismerték a majdani hazájukat vagy legalább egy részét. Amikor ugyanis a Don folyó és az Al-Duna közötti Etelközben éltek, az egymással többször harcot kezdő, a Dunántúlt birtokló keleti frankok, a Dunántúltól északra élő morvák és az Alföld déli felét, a Partiumot és Erdély egy részét hatalmuk alatt tartó szlávok többször kértek katonai segítséget a Kárpátokon túl élő magyar törzsektől vagy e törzsek egyikétől. A törzsszövetség egyes katonai vezetői 862-ben, 881-ben, 892-ben és 894-ben is vezettek errefelé portyázókat. A 896 körül a magyar törzsek éppen ezért nem ismeretlen földre érkeztek a Kárpát-medencében. És még az sem kizárt, hogy nem a besenyők támadásai elől vonultak be a jól védhető területre, hanem azért, mert a nomadizáló életmódra alkalmas volt ez a vidék rétjeivel, folyóival, forrásaival és a jó földdel. A Vereckei-szoros bejáratánál álló emlékmű, Matl Péter munkácsi szobrászművész térplasztikája minden esetre jelöli azt a helyet, ahol a magyar törzsek nagyobb tömegben, a honszerzés reményében a Kárpát-medencébe léptek, nem zárva ki annak a lehetőségét sem, hogy a Toronyai- és esetleg a Tatár-hágón is jöttek kisebb csoportok az új hazába.[2]

Az itt élő magyarok emlékezetében ott van a honfoglaláskor itt élt szláv földművelők és kézművesek emléke, az államszervezéskor már megvolt mezővári földvárának a híre, a tatárjárás után épült templom emlékezete, a 16. században Huszt várában sebesülten raboskodó Balassi Bálint története.[3] Gondolkodásukat, a történelemhez és magyarságukhoz

[2] FINTA Éva, *Hazamegyek. Sáfáry László* (monográfia), Ungvár–Bp., Intermix Kiadó, 2016, 12. TÓTH Sándor László, *A honfoglalás = Hoönfglalás és megtelepedés,* i.m. 71–74

[3] Vári Fábián László, *Vásártér,* Bp., Magyar Napló Kiadó, 2018, 103–110.

való viszonyukat II. Rákóczi Ferenc, a „nagyságos fejedelem” emlékezete határozza meg: a *Rákóczi virágai* címmel összeállított *Kárpátalji történeti és helyi mondák*, meg azok a helyek, amelyeken majd mindenütt turul madaras emlékoszlop vagy szobor állt az I. világháború előtt. Ilyen regionális identitástudatot erősítő jel volt Dolhánál, ahol a kuruc csapatok gyülekeztek, Tiszaújlak közelében, ahol Rákóczi első győzelmes csatáját

vívta. A salánkaiak a Hömlöc hegy tetején lévő nagy lapos sziklában látható bemélyedést a fejedelem lova lábnyomaként emlegetik, a Hömlöc alján található forrásról azt tartják, innen vitte minden nap a friss vizet ura asztalára Mikes Kelemen, s ezért nevezik a forrást Mikes Kelemen kútjának.[4] 1935-ben, II. Rákóczi Ferenc halálának 200. évfordulóján, a Tiszaújváron szervezett megemlékezésen egész Kárpátalja képviseltette magát: ott voltak a magyarok, a fejedelem emlékét tisztelő ruszinok, akiknek ősei közül csak a munkácsi uradalomból 462-en vettek részt a kuruc zászlók alatt vívott harcokban.[5] S ott voltak a harcokat megjárt románok leszármazottai.

II. Rákóczi Ferenc emlékét őrzi a ma itt született magyar irodalom jeles része is. Csak Vári Fábián Lászlónak három ilyen költeménye van: a *Mikes Kelemen*, a *Majtény* és a mindenkori haza elvesztését sirató, áthallásos vers, az *Útban Törökország felé (1717. szeptember 17–21)*.[6]A fejedelem nevét viseli a régió egyik felsőoktatási intézménye, a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. A ma már újból sok helyen magasodó „turulos” emlékoszlop mellett a magyar történelmi emlékezet, a magyar identitástudat hordozója Huszt vára, a sorsválasztásra felszólító Kölcsey-vers megidézett tere, Petőfi látogatásnak emléke, a Beregszászban írt *Meleg dél van* és *A munkácsi várban* című versei és a Kerényi Frigyeshez írt *Úti levelei*. Meg az a hely is,

---

[4] I.m., 20, 119-120.
[5] HODINKA Antal, *A mai kárpátaljai ruszinok története* = H.A.*Válogatott kéziratai,* vál., szerk. és a bevezető életrajzot írta UDVARI István, Nyíregyháza, Vasvári Pál Társaság Füzetei, 11, 196.
[6] Vári Fábián László, i.m. 118.

amit Popovics Béla talált meg Munkács határában, ahonnan Feszty Árpád és festőtársai megalkották a honfoglalást ábrázoló körképet.[7]

Munkács vára

Kárpátalja a magyar nemzet tagjai számára ugyanakkor halványan élő *földrajzi fogalom.* Ez a terület 896 és 1918 vége között a Magyar Királyságban Északkeleti-Kárpátok néven emlegetett, pontosan nem határolt részt jelentett, melynek négyötöde erdő, egyötöde a magyar Alföldbe nyúló síkság volt Kárpátaljai-alföld vagy Tiszahát néven. Az Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros vármegyékből álló földrajzi egység magába foglalt magyar többségű városokat: Munkácsot, Ungvárt, Beregszászt, Nagyszőlőst, bányaváros jellegű koronavárosokkal: Viskkel, Técsővel, Huszttal.

A honfoglaló magyarok közül csak kevesen telepedtek meg itt. A völgyekben, a Tisza és a Szamos partján fogtak maguknak szálláshelyet. Az erdővel borított hegyeket első királyaink megtartották

Husztnak romvára

vadászterületnek, királyi várispánok felügyelete alatt. A tatárjárás után, amikor az elnéptelenedett vidékeket újra be kellett népesíteni, az itteni erdőbirtokokon is településeket szerveztek. Rendszerint több éves adómentességet kínáltak fel azoknak, akik vállalták a nekik felajánlott földön az erdőirtást és a gazdálkodást. Az ország belsejéből viszonylag kevés magyar anyanyelvű költözött ide, bár a 14. század elején már negyven településük volt. A 13–14. század fordulóján, királyaink hívására a Kárpátok túlsó oldaláról rutének, későbbi nevükön ruszinok jelentek meg az erdő borította vidéken, akiknek a beáramlása e területre mintegy ötszáz éven át tartott.[8] Mellettük szlovákok, csehek,

[7] Vári Fábián László, i.m., 12.
[8] HODINKA Antal, *A mai kárpátaljai ruszinok története*, i.m. 191.

horvátok, vlachok találtak otthonra, az erdő borította hegyek gerincén letelepedetteket „verhovinaiak"-nak, Verhovina hegyvidékén élőknek mondták.[9] Mivel nagyobb csoportokban ruténok érkeztek ide a ma oroszok és ukránok lakta vidékekről, őket is szláv etnikumhoz tartozóknak tekintették. Évszázadokon át csupán ismételték ezt a feltételezett eredettörténetet. Szabó István Mihály mikro- és környezetbiológus és Kiszely István antropológus az utolsó fél évszázadban bizonyította, hogy a ruténok a dinári népek csoportjába tartoznak, s egyik jellemzőjük, hogy minden velük érintkező etnikum nyelvéből (ebben az esetben tehát a magyarból, a szlovákból, a csehből, a horvátból az oroszból és az ukránból) az átlagosnál többet átvettek: szavakat, nyelvi struktúrákat, nyelvük tehát nem folyamatos módosulással, bővüléssel, differenciálódással változott, s ezért nem alakult ki számottevő saját irodalmuk.[10]

A 19. század elején ebben a régióban is erősödni kezdett a magyar nyelv és a magyarság mint nemzeti eszme iránti érdeklődés.[11] Ez az attitűd nem elzárkózó, hanem befogadó identitástudat lett. Nem csak a magyar hagyományokra és önértelmezésre épült, de magába foglalta a régió territoriális, históriai és nyelvváltozati önértékeit is. Közös élményük volt ugyanis az itt lakó etnikai csoportoknak a táj, az erdők rengetege, a Kárpátok vonulata, a Latorca völgye, a folyók szabdalta tér. A lélekszámban folyamatosan növekvő rutén etnikum a befogadás szándékával tekintette a helyhez és nem a nyelvhez tartozó 16. századi Komjáthy Benedek bibliafordítót, az ugocsai Nyalábváron működő Ilosvai Selymes Pétert, a Radváncon született Gyöngyösi Istvánt.[12] Még inkább így volt a kisgyermekként Nagyszőlősön is nevelkedett Bartók Bélával, aki nem csak itt adta első koncertjét, de ebben a régióban gyűjtött magyar nédalokat, aztán egy külön programként rutén népdalokat is.

Segítette a részben territoriális és nem tisztán etnikai identitás alakulását a régió vallási helyzete. A 10–11. században vallást váltó őseink latin szertartásnyelvű, római hitű katolikusok lettek. Akadtak azonban olyanok is, köztük Gyula, az egyik honfoglaló törzs vezére és

---

[9] FINTA Éva, i.m. 12–14.

[10] SZABÓ István Mihály, *A magyar nép eredete. Az uráli népek eurázsiai–amerikai őstörténete,* Bp., Mundus Egyetemi Kiadó, 2004, 127–128.

[11] BÍRÓ Ferenc, *A legnagyobb pennaháború. Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés*, Bp., Argumentum Kiadó, 2010, 104–105.

[12] DUPKA György, *Magyar irodalmi élet és írásbeliség Kárpátalján. Kultúrtörténeti vázlat, az írástudókat adó táj kulturális jellegzetességei, kortárs írók, irodalmi életet generáló intézmények adattára,* Ungvár–Bp., Intermix Kiadó, 2017.

Ajtony vezér, akik a Vereckén való bejövetel előtt felvették a bizánci rítusú keresztény vallást. Az első számított a megerősödő Magyarországon „államvallás”-nak, a 16. század közepétől fokozatosan terjedő reformáció mellett is, a keleti keresztény kultúra felé tekintők inkább a folyamatosan betelepülők között akadtak, s peremhelyzetbe jutottak, akár csak a betelepülő izraelita zsidók és a maguk hitén élő cigányok.[13] A bizánci rítusú keresztény rutének 1649-ben elfogadták Róma elsőbbségét, de megőrizték szertartásaik nyelveként anyanyelvüket, és sokat megőriztek a bizánci rítusból is.[14] Az így alakított állapot elszakította a ruténeket a bizánci egyházi központtól, ezzel együtt kizárta szertartásaikból a pánszláv eszme terjedésének a lehetőségét, mintegy utat nyitva a hívek „hungarus tudat”-ának erősödéséhez.

A 19. század második felére, a 20. század legelejére egyre határozottabb lett a *regionális identitástudat,* amiben a közös tájélmény mellett döntő szerepet kapott a többnyelvűség és a közös sorstudat. A folyamatban fontos szerepe volt a görögkatolikus papságnak is. Ez a klérus nagyobb részben magyar, kisebb részben rutén anyanyelvű volt. Mivel a magyar és rutén helybelieknek egyformán hirdették Isten igéjét, ezért mindkét nyelven anyanyelvi szinten beszéltek és írtak.[15] Részesei lévén a Róma központú kereszténységnek, tudtak latinul, s mivel történetük része volt a keleti kereszténység, különleges ünnepeken az 1649 előtti szertartásrend szerint is szolgáltak, ezért valamennyire tudtak görögül és kisebb mértékben ószlávul. S a sűrűn ide-oda helyezett lelkészek megfordultak olyan közösségekben, ahol szlovákok vagy csehek vagy ukránok vagy oroszok is éltek, s megpróbáltak az ő nyelvükön is eligazodni. Ez az értelmiségi csoport nem csak hitük és egyházmegyéjük története iránt érdeklődött. Foglalkoztatta őket általában a hívek döntő többségét jelentő rutének históriája, a szertartások anyanyelvűsége okán a rutén és a magyar nyelv őstörténete, a szórványokban közöttük élő csehek, szlovákok, oroszok, ukránok múltja, ezen népcsoportok közös történelme is.

Az 1910-es népszámlálás szerint a mai Pest megye kétszeresét kitevő Kárpátalja lakossága meghaladta a nyolcszázezer főt. Ebből 356 067 rutén, 267 091 magyar, 94 273 román, 93 147 német, 37 950

---

[13] CSELÉNYI István Gábor, *Hodinka Antal és a Magyar Görögkatolikus Egyház = Hodinka Antal Emlékkönyv*, szerk. UDVARI István, Nyíregyháza, 1993, 113–117.
[14] TAKÁCS Péter – UDVARI István, *Adalékok Hodinka Antal felkészülésének tapasztalati forrásaihoz* = I.m., 18–20.
[15] I.m., 1–720.

szlovák nemzetiségű volt.[16] 1928 őszén, a nemzetiségek autonómiáját sürgető Jászi Oszkár, a Károlyi-kormány tagjaként kidolgozta a „X. Néptörvény[t] a Magyarországon élő ruszin (ruthén) nemzet autonómiájáról", melynek értelmében a rutének közössége nyelvi, vallási, közművelődési, igazság-szolgáltatási, törvényhozási értelemben önrendelkezési jogot kap".[17] A törvény bevezetésére azonban nem került sor. 1919 januárjában idegen csapatok vonultak be a területre. A románok a Felső-Tisza vidékét, a cseh és szlovák katonai egységek az Ung folyóig terjedő területet foglalták el Ungvárral együtt. A régió tehát a trianoni diktátum előtt kikerült Magyarország fennhatósága alól.

Kárpátalja 20–21. századi története a magyar nemzet tagjainak *tragikus politikatörténeti tapasztalat*ot is jelent. Ez a terület, melyen több mint száz etnikum képviselője élt és él, 1918. november 15-ig az Osztrák–Magyar Monarchia része volt. 1918. november 16. és 1918. december 20. között a Magyar Köztársaság területéhez tartozott. 1918. december 21-től 1919. március 21-ig Ruszka Krajna néven, 1918. november 9. és 1919. március 21. között Kőrösmezői Hucul Köztársaság elnevezéssel alkotott államot. 1919. március 21-e és április 19-e között a Magyar Tanácsköztársaság része lett. 1919 áprilisában a területet megszállták a románok. 1920 júniusában a Csehszlovák Köztársaság bekebelezte, s ebben az állampolitikai keretben – 1938/1939 fordulóján – Cseh–Szlovák–Kárpátorosz Föderatív Köztársaság elnevezést kapta. 1939. március 15-én a Magyar Királyság része lett jelentős autonómia-elképzelésekkel. 1944. október 24-e és november 25-e között ismét a Csehszlovák Köztársaság fennhatósága alá került. Ezután, nem egészen egy éven át, formálisan, Kárpátontúli Ukrajna néven (a Vörös Hadsereg katonai ellenőrzésével) még az előző államkeretben maradt. 1945-1991 között a Szovjetunió Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátaljai megyéje volt. 1991. augusztus 23-tól Ukrajna része. A 2001-es népszámlálás szerint a lakosság 80,5%-a ukrán, 12,08%-a magyar, 2,56%-a román, 2,47%-a orosz, a többi – csökkenő létszámmal – más nemzetiségű.[18]

A szlovákokat és a cseheket, ott élő néhány ezer nemzettársuk ellenére, a terület kevésbé érdekelte. Balogh Edgár és a szlovákiai Sarlós mozgalom néhány fiatalja 1927-ben ugyan ide érkezett „népismereti" tapasztalatok szerzésére és néprajzi gyűjtésre, *Szegényország* címmel hírt

---

[16] REZES József, *Helyzetünk Ukrajna nemzetpolitikai törekvéseinek tükrében = A kárpátaljai magyarság a 21. században = A kárpátaljai magyarság a 21. században,* szerk ZÉKÁNY Krisztina, Bp., Nap Kiadó, 2018, 9.

[17] FEDINEC Csilla, *Kárpátalja is visszatér*, Rubicon, 2018/11–12, 84.

[18] REZES József, i.m., 9–11.

adtak hírt „a táj szépségei”-ről, a „paraszti egzotikum”-ról, az itteni elembertelenítő szegénységről. Az emberi sors nyomorúsága lett témája az itt született versek és novellák nagy részének, köztük az 1944-ben a Don kanyarban elpusztult költő, Saféry László verseinek.

1944-től a hatalmat lényegében gyakorló szovjethatalom elkezdte a lakosság homogenizálását. A ruténoknak adandó önállóság gondolata már nem merült föl. Az itt élő izraelita vallású zsidók elhagyták szülőföldjüket. 1944 decemberében rendkívüli bíróságokat szerveztek azoknak a likvidálására, akik feltételezhetően „akadályozni akarják” majd a szovjet politikai rendszer kialakítását. 1945-ben a 18-50 év közötti magyar férfiakat „az újjáépítés érdekében” munkatáborokba hurcolták, ahonnan évek múlva is csupán az érintettek fele tért haza, Mezőváriból például, ahol a második világháborúban harmincnégyen haltak hősi halált, a munkatáborokban százkilencvennégy férfi pusztult el. 1991 után az új ukrán állam deklarálta: ruténok nem is léteznek, az ukrán néptörzs egyik „leágazásá”-t jelentik csak.

A gazdaságilag tönkrement, nyelvétől, kultúrájától, nemzeti és regionális identitás-tudatától megfosztott kárpátaljai etnikumok kiszolgáltatottságát, félelmét, létezésük ön- és közértelmezését ma a kolozsvári születésű Bodor Ádám regényei: a *Verhovina madarai*, a *Sinistra körzet* és *Az érsek látogatása* jelenítik meg a megélt valóság darabjait is befoglaló regényeiben. Ezekben – az utóbbiból véve át a szavakat, szócsoportokat – az embereket „drótsövénnyel körülvett táborok”-ban tartják, „szélfújta, napszívta barakokban” zárják el a világtól, ahonnan csak „vízvájta járatokon át” lehet „kicsúszni”; ahonnan csak hamis papírokkal lehet elutazni; ahol „a hulladék halmai akkorára nőttek, hogy elállják az északi szelek útját, [s] a város fölött már déltájban elhomályosul a levegő, csak a bűz kocsonyás harangja remeg a háztetők fölött”. S ahová végül a legfőbb hatalom, a címbe emelt érsek nem érkezik meg, az emberek, akik korábban kiskirály-párttitkártól, a szovjet titkosszolgálat embereitől rettegtek, most átöltözött, új szerepben megjelenő „szerzetesek”-kel, „vikárius”-sal, „archimandritá”-val vagy hírükkel szembesülnek.[19] S nem tudnak semmit a jelenükről, a múltjukról, a jövőjükről. Akárcsak Franz Kafka, Albert Camus és Dino Buzzati alakjai.

[19] BODOR Ádám, *Az érsek látogatása,* Bp., Magvető Kiadó, 1999, 6,7,11,13–14.